ISSN: 2584-0509

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਨਾਵਲ ਕਾਲ ਕਥਾ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ
ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ
ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ
Jagmeet.pup92@gmail.com

ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੋਵਾਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾ ਦਾ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਈ, ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕੰਮ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟਾਊ ਵਿਧੀਆਂ ਤੋ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਮੌਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲੇ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣੀ, ਦੇਖਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਵਲੇ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ/ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ/ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਦੂਸਰੀ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਇੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਕਿਰਦਾਰ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ/ਜਾਤੀ/ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੂਸਰੀ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਦਾਰ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ/ਮਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਾਵਲਕਾਰੀ ਦੀ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਥਿਰ, ਅਟੱਲ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਤੱਥ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੂੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਾਲ ਕਥਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਘੜਦੇ ਹੋਏ ਲੇਖਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਖਲਨਾਇਕਾਂ ਦੇ

ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖੰਡਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਿਰਫ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗਲਪੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲਾ ਗੰਭੀਰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪਾਠ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਰਜ ਲੂਕਾਚ ਅਨੁਸਾਰ 'ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਕੁੱਲ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ।'[i] ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਕਥਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰੰਚਨਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਲ ਕਥਾ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਾਲਖੰਡ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਗਿਆਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਉਪ ਮਹਾਦੀਪ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਖੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਮੰਦਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ, ਲੁਟੇਰਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਦਾ ਹਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬਾਵਾ ਇਸ ਸਥਾਪਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂਨ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਸਥਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਧੰਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਵਸਤੂਮੁਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸਮਾਂਨਤਰ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲੀ ਪਾਠ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਛਵੀ ਇੱਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਗਜਨੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਬੋਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੁਦਾਇ ਨਾਲ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚਲੇ ਹਵਾਲੇ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਜਨੂਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਚ ਉਲਮਾ, ਮੌਲਵੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਅਤੇ ਕਤਲੋ-ਉ-ਹਗਾਰਤ ਇਹ ਪੰਜ ਨੰਦ ਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਇਸਲਾਮੀ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੱਸਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਬੋਧੀਆਂ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਸੁੱਖ, ਆਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਹੀ ਹੋਵੇ।"[ii]

ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿੰਬ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਮੁੜ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਾਵਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸ਼ਿਕਸਤ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਨਾਇਕ ਦੇ ਬਿੰਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਅਜਿੱਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਨਾਵਲ ਇਸ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪਾਲ, ਵਿਜੇ ਰਾਇ, ਰਾਜਾ ਸੰਗਰਾਮ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰਦਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਖਤਰਾ ਆਦਰਸ਼ੀਕਰਨ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ (ਜਿਵੇਂ ਦਾਸੀਆਂ ਰੱਖਣਾ, ਨਜਾਇਜ਼ ਸਬੰਧ) ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਘੱਟਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਜ਼ਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਸੂਰਪ੍ਰਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਰਮ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਵਹਾਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਦਾ ਹੈ। ਡਾ.

ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਕਿਤੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਸੂਰਪ੍ਰਭਾ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਹਿਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।"[iii]

ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿੰਬ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ, "ਪਰ ਇਸ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਮਹੱਤਵਕਾਂਖੀ, ਲਾਲਚੀ ਅਤੇ ਤੇਜੱਸਵੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਹਰਮ ਹਰ ਜਾਤ, ਹਰ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਕਾਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਜੰਗ ਚ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਇੱਕੋ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਸਨ।"[iv]

ਇੱਥੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਛੂਟ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥ ਵਿਚਕਾਰ ਤਨਾਅ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਸਰਲੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਕਥਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ੀਕਰਨ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਝੂਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਵਿੱਚ ਕਿਰਦਾਰ ਆਨੰਦਪਾਲ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਜਾਤੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਖੰਡੀਆਂ, ਦਾਸੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਕੇਂਦਰਤ ਸੱਤਾ ਸਰੰਚਨਾ ਉੱਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦਪਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਚਾਰਕ ਨਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਆਨੰਦਪਾਲ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਲ ਖੰਡ ਦੇ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਤ ਹੈ? ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਅਕਸਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜਾਤ ਪਾਤ, ਧਰਮ, ਸੱਤਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਦੀ

ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ "ਆਨੰਦਪਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿੱਥਕ ਪਾਤਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।"[v] ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਨੰਦਪਾਲ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਆਦਰਸ਼ੀਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਰਸ਼ੀਕਰਨ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦਪਾਲ ਦੇ ਸਮਾਨਅੰਤਰ ਵਿਜੇ ਰਾਏ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੱਧਕਾਲੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਐਬਾਂ, ਸ਼ਰਾਬ ਨੋਸ਼ੀ, ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ, ਜਾਤੀ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ

"ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਸੁਹਾਗਰਾਤ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਾ ਵਿਜੇ ਰਾਏ ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਚ ਬੈਠਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਮੌਜ ਮਸਤੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਨ ਵਾਸ ਚ ਬੈਠੀ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਰਾਣੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦਵਾਈ। ਵਿਜੇ ਰਾਏ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਰਾਜ ਕੁਵਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਰਾਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਾਪਲੂਸ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਜਪਦ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ। ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ।"[vi]

ਹਲਾਕਿ ਵਿਜੇ ਰਾਏ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਚਾਨਕ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਲ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਥਾ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਰਕ ਦੀ ਥਾਂ ਲੇਖਕੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਧਾਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਕਥਾ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਨਾਅ ਸਪਸ਼ਟ

ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਲਪਿਤ ਪਾਤਰ ਬੀਰੋ, ਕੁੰਤੋ, ਸੂਰਪ੍ਰਭਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪਾਲ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜ਼ਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਤਰਕ ਘੜਨਾ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪਾਲ ਦੇ ਐਬਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਆਦਿੱਖ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਟਕਰਾਅ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਲੰਮੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਆਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਥਾਪਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿਛੋੜਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਵਾਇਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਵਲ ਕਾਲ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਤੀਗਤ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਮਾਨਤਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੂਦਰਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਤਕਰਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹਿੰਸਾ ਹੈ ਜੋ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਖ਼ੂਨ ਨਹੀਂ ਵਗਾਉਂਦੀ ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ "ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਖ਼ੂਨ ਵਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ...?"[vii] ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਉਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਿੰਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੈਨਾ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੰਚਨਾਤਮਕ ਅਨਿਆਂ ਵਜੋਂ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਅਤੀਤ ਦੀ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਅਤੀਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ ਸਗੋਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਾਜਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਬੀਰੂ, ਤਿਲਕ ਅਤੇ ਕੁੰਤੋ ਵਰਗੇ ਪਾਤਰ ਇਸ ਤਰਕ ਨੂੰ ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਤਿਆਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਰਗ ਦਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਗ਼ਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸਾਮਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਾਲ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਪੀੜਤ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਹੈ। ਸੂਰਪ੍ਰਭਾ, ਬਾਲ ਚੰਦਰਿਕਾ ਅਤੇ ਦਿੱਦਾ ਵਰਗੇ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮਰਦ ਕੇਂਦਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਚੰਦਰਿਕਾ ਔਰਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਲਈ ਲੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਘੜਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀਆ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਉਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਉਚਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੌਣ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਦਰਕਿਨਾਰ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ ਆਨੰਦਪਾਲ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇਵ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਜਿਕਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਦੀ ਉਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਿਰਫ ਅਨੁਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪੁਨਰ ਸਿਰਜਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਵਸੇ ਜਾਂ ਵਸਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਮਿੱਥੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਉਜ਼ਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪਾਲ ਵਰਗੇ ਚਰਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਦਰਸ਼ਕਤਾ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਤਾਰਕਿਕ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 'ਕਾਲ ਕਥਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ/ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਂ

ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

---

[i] ਜਾਰਜ ਲੁਕਾਚ, ਇਤਿਹਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਔਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਉਪਨਿਆਸ, ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਨ /ਗੋਪਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਅਨੂ), ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਿਲਪੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2009

[ii] ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਕਾਲ ਕਥਾ, ਯੂਨੀ ਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2016, ਪੰਨਾ ਨੰ 160

[iii] ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸੰਵਾਦ ਕਾਲ ਕਥਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ, ਰਵੀ ਖੋਜ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੜਿਆ ਪੇਪਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਿਤੀ 18 ਜੂਨ 2018, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ 4, ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

[iv] ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਕਾਲ ਕਥਾ, ਯੂਨੀ ਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2016, ਪੰਨਾ 62

[v] ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸੰਵਾਦ ਕਾਲ ਕਥਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ, ਰਵੀ ਖੋਜ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੜਿਆ ਪੇਪਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਿਤੀ 18 ਜੂਨ 2018, ਪੰਨਾ ਨੰਬਰ 4, ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

[vi] ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਕਾਲ ਕਥਾ, ਯੂਨੀ ਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2016, ਪੰਨਾ ਨੰ 175

[vii] ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਵਾ, ਕਾਲ ਕਥਾ, ਯੂਨੀ ਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2016, ਪੰਨਾ 62